

bilimname 51, 2024/1, 287-312

Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi: 26.11.2023, Kabul Tarihi: 26.04.2024, Yayın Tarihi: 30.04.2024

doi: 10.28949/bilimname.1396158

EBÛ BEKİR RÂZÎ'DE RUH SAĞLIĞI: AKLIN ÖNEMİ

Suat ÇELİKKOL^a

Öz

Çoğu İslâm filozofuna göre insan, ruh ve bedenden oluşan bir varlıktır ve onun önemli parçası rûhânî yönüdür. Onlar insanların bedensel sağlıkları kadar ruh sağlıklarını da korumaya özen gösterdiler. Ebû Bekir Râzî de et-Tıbbu'r-rûhânî adlı eserinde manevi hastalıkların insanların ruh sağlığını bozduğunu ve tedavi edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu makalenin amacı Râzî'ye göre ruh sağlığının ne olduğunu, nasıl korunabileceğini ve ruh sağlığını bozan manevi hastalıkların tedavisinde aklın rolünü araştırmaktır. Öte yandan bilgece bir yaşam için hangi eylemlerin gerekli olduğunu ve ahlâki yaşamın temel ilkelerinin neler olduğunu açıklamaktır. Araştırma, Râzî'nin felsefesinde akıl ve hevâ arasındaki ilişkiyi açıklığa kavuşturmanın yanı sıra, 'iknâ' yönteminin manevi hastalıkların tedavisindeki rolünü de aydınlatılabilir. Bu amaçla Râzî'nin görüşlerinden hareketle, ilgili soruna ilişkin literatür taranarak ve elde edilen bulgular analiz edilerek aklın ruh sağlığındaki rolü ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmanın sonuçları bize Râzî'nin ruh sağlığında aklın hâkimiyetini amaçladığını ve ruh sağlığının tutkularla savaşmak ve utanç verici eylemlerden uzaklaşmaktan ibaret olduğunu göstermektedir. Bu felsefede tutkularla savaşmak ve reziletlerden kaçınmak ruh sağlığının ölçütüdür. Ortaya konulan çözümlerde bilgili olunarak insanın kendini beğenmişlik, kıskançlık ve üzüntü gibi ruhsal hastalıklarla baş edebileceği vurgulanmaktadır. Râzî'nin felsefesinin dikkat çekici yönü, seleflerinden farklı olarak ruh hastalıklarını dış nedenlerden ziyade, hevâ gibi iç sebeplere bağlamasıdır. Râzî'nin ruh sağlığının korunması ve tedavisi için günümüzde de geçerliliğini koruyan reçeteler verdiği söylenebilir.

Anahtar kelimeler: İslâm Felsefesi, Ahlâk Felsefesi, Ebû Bekir Râzî, Ruhsal Tıp, Ruhsal Hastalıklar.

^a Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Üniversitesi, suatcelikkoll@hotmail.com

EBÛ BEKİR RÂZÎ ON SPIRITUAL HEALTH: IMPORTANCE OF THE MIND

Abstract

According to Islamic philosophers, man is the composite of both the body and the spirit, the spirit being the most important aspect. They have given the effort to care for the spiritual health of humans as much as their physical health. Ebû Bekir Râzî also stated in his work '*et-Tıbbu'r-rûhânî*' that spiritual diseases disrupt spiritual health and should be treated. The objective of this essay is to investigate what mental health is according to Râzî, how it can be protected through following certain moral values, and what the role of the mind in the treatment of spiritual diseases that disrupt spiritual health. It also aims to explain what kind of practices are essential for a wise life and to clarify the main principles of a moral righteous life. The essence of Râzî's perspective of ethics the importance of the mind and hedonism is studied; and hedonism which causes spiritual illness is criticized in this essay. This studied indicates that Râzî has aimed to point out the hegemony of the mind in spiritual medicine; and that the concept of spiritual health is composed of keeping clear of disgraceful acts and battling with urges. Battling with urges and abstaining from disgraceful acts are the criterion of spiritual health in this philosophy. It is emphasized that by being knowledgeable in the solutions put forward, one can cope with spiritual diseases such as self-conceit, envy, and sadness. It can be said that Râzî gave medicine that are still valid today for the protection and treatment of spiritual health.

[The Extended Abstract is at the end of the article.]

Keywords: Islamic Philosophy, Ethics, Ebû Bekir Râzî, Spiritual Medicine, Spiritual Diseases.

Giriş

İslâm dünyasının Calinus'u olarak bilinen ve batılıların "Rhazes" dedikleri Ebû Bekir Râzî (ö. 925), İslâm Tıp Tarihinin en büyük hekimlerinden biri olarak kabul edilmektedir.¹ Hekim-hakîm tipinin en önemli temsilcilerinden olan Râzî'nin Tıp, Felsefe, Kimya, Matematik, Mantık, Metafizik ve Ahlâk alanında yaklaşık iki yüz civarında eseri bulunmaktadır.²

Râzî'nin ahlâk felsefesi ile ilgili eserleri *es-Siretü'l-felsefiyye* ve *et-*

¹ Mahmut Kaya, "Râzî, Ebû Bekir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/479; İsmail Hakkı İzmirli, "Şeyhu'l-Etibbâ: Ebû Bekir Muhammed b. Zekeriyya er-Râzî", *Darülfunun İlahiyat Fakültesi Mecmuası* 1/1 (1925), 151.

² Geniş bilgi için bk. Ebû Bekir er-Râzî, *Felsefe Risâleleri*, çev. Mahmut Kaya (İstanbul: Türkiye Yazma Eserleri Kurumu Başkanlığı, 2016), 31-67.

*Tıbbu'r-rûhânî'*dir.³ Râzî'nin bu çalışmamızda esas alacağımız eseri, ruh sağlığını koruma ve manevi hastalıklardan kurtulma sorununa felsefi bir yaklaşım sunduğu için *et-Tıbbu'r-rûhânî* adlı eseri olacaktır. Eser, 'tıbb-ı rûhânî' geleneğinin⁴ İslâm toplumundaki ilk örneği olması bakımından ayrı bir önem taşır.⁵ Eserin girişinde yer alan bir anekdot bize hem neden bu adla anıldığı hem de yazılma amacı hakkında bilgi vermektedir. Buna göre Râzî, bu eserden önce Samani Devleti'nin Rey valisi Mansur için yazdığı tıp kitabına *et-Tıbbu'l-mansuri* adını vermiş bunun üzerine vali, beden sağlığının ahlâki olgunlukla tamamlanması gerektiğini hatırlatarak ondan bir ahlâk

³ Râzî'nin söz konusu eserlerinden *es-Siretü'l-felsefiyye*'si, Ebû Nasr el-Fârâbî'nin (ö. 950) *Tahsilu's-sa'âde ve Tenbîh alâ sebîli's-sa'âde*'si ve İbn Miskeveyh'in (ö. 1030) *Tehzîbü'l-ahlâk*'i gibi örneklerde geliştirilen sistematik ayrıntılı ahlâki eserler arasında gösterilirken, *et-Tıbbu'r-rûhânî*'si, Ya'kûb b. İshak el-Kindî'nin (ö. 866) *Risâle fi'l-hîle li-def'i'l-ahzân* örneğinde olduğu gibi 'rûhânî tıp' olarak kendini gösteren popüler bir geleneğe aittir. bk. Hasan Hüseyin Bircan, "Ahlâk: Mutluluk ve Erdem", *İslâm Felsefesi: Tarih ve Problemler*, ed. M. Cüneyt Kaya (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011), 658-659.

⁴ Ruh sağlığını maddi ve manevi boyutlarda ölçülülük ve uyum olarak ele alan 'Tıbb-ı ruhanî' yaklaşımı aslında bedensel ve ruhsal sağlığı bir bütün olarak incelemektedir. Buna göre insanın hem dünyada hem de ahirette mutluluğu, beden ve ruhun uyum ve dengesine ve ruhun hastalıklardan korunmasına bağlıdır. Bu anlayışın temeli Platon'a dayanmaktadır. Filozofa göre beden sağlığını tehdit eden ruh hastalıkları cehaletten kaynaklanır ve çaresi gerçek bilgidir. Bk. Eflâtun, *Timaios*, çev. Erol Güneş-Lütfi Ay (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997), 131; İslam coğrafyasında 'Tıbb-ı rûhânî' yaklaşımının bir gelenek oluşturup oluşturmadığı tartışılrsa da (bk. Cahid Şenel, "İslâm Ahlâk Felsefesi Literatürü Açısından 'et-Tıbbü'r-Rûhânî' Geleneğinden Söz Edilebilir mi?", *İslam Ahlak Literatürü Ekoller ve Problemler*, ed. Ömer Türker-Kübra Bilgin Tiryaki (İstanbul: Nobel Yayın Dağıtım, 2016), 199-217), Razi'nin *et-Tıbbu'r-rûhânî'* adlı eserinden sonra, Ebû Zeyd Belhî'nin, *Mesâlihü'l-ebdân ve'l-enfus*'ü, Kindî'nin, "*Risale fi'l-hîle li def'il ahzan*", İbn Miskeveyh'in, *Tehzîbu'l-ahlâk ve tathîru'l-a'râk*" adlı eserinin bir bölümü bu anlayışı yansıtmaktadır. Bk. Ebû Zeyd Belhî, *Mesâlihü'l-ebdân ve'l-enfus*, çev. Nail Okuyucu-Zahit Tiryaki (İstanbul: Türkiye Yazma Eserleri Kurumu Başkanlığı, 2012), 416-500; İbn Miskeveyh, *Tehzîbü'l Ahlâk ve Tathîrü'l-A'râk*, nşr. Zâhidî (Beirut: Dâr Mektebetü'l Hayat, 1970), 151-161; Hasan Hüseyin Bircan, "Ahlâk: Mutluluk ve Erdem", *İslâm Felsefesi: Tarih ve Problemler*, ed. M. Cüneyt Kaya (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011), 658-659. Ayrıca tıbbın iki alanı, İslam filozoflarının ilimler sınıflandırmasında da yer almaktadır. İbn Hazm (ö. 1064), *Meratibü'l-ulûm* adlı eserinde Astronomi, Matematik, Tıp ve Felsefi ilimleri bütün milletlerin ortak bilimleri olarak sınıflandırırken tıp ilmini de ikiye ayırmaktadır. *Beden sağlığı (Tıbb-ı ecsam)*, genel tıp teorisi içerisinde yer alan hastalıkların teşhis ve tedavisi, koruyucu hekimlikle ilgilidir. *Ruh/nefs sağlığı (Tıbbu'n-nefs)*, mantık ilmi ile bağlantılıdır. Çünkü doğru düşünmenin ilkelerine sahip bir zihin aşırılıklardan kaçınıp, ölçülülüğe sığınabilir. Bk. İbn Hazm, *Risaletü'l-meratibi'l-ulûm*, nşr. Dr. İhsan Abbas (Beirut: Müessesetü'l-Derasat ve'n-Neşr, 1983), 80.

⁵ Mustafa Çağrı, "Tıbb-ı Rûhânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/88-89.

kitabı yazmasını ve ona *et-Tıbbü'r-rûhânî* adını vermesini istemiştir.⁶ Çünkü O, 'et-tıbbü'r-rûhânî'deki faydaların hem ruha hem de bedene uzandığını değerlendirmiştir.⁷ Bunun dışında Râzî'nin kitabı yazmadaki amacının, ruhun bedenden ayrıldıktan sonraki durumunu düzeltmek ve felsefe konusunda bazı şüphe ve tereddütleri olan kişilerin sıkıntılarını gidermek olduğu anlaşılmaktadır.⁸ Râzî kitapta ağırlıklı olarak aklın ruh sağlığındaki öneminden, hevânın (*nefsin arzuları*) mahiyeti ile zararlarından ve ahlâki hastalıklardan bahsetmektedir.

Et-Tıbbü'r-rûhânî'nin ne anlama geldiğine baktığımızda "tıb" kelimesi şifayı, "rûhânî" kelimesi ise kişinin iç dünyasını, manevi ve ahlâki yapısını ifade etmektedir. Seyyid Şerîf Cürçânî kavramı, manevi sağlığı, hastalıkları tedavi yollarını, manevi sağlığı ve eylemlerde dengeyi korumayı öğreten ilim olarak tanımlamaktadır.⁹ Ona göre "et-Tabîbu'r- rûhânî" dediği ahlâk eğitimcisi ise "rûhânî tıbbi bilen, irşad etmeyi ve manevi olgunlaştırmayı sağlayan uzman kişi demektir.¹⁰ Tehânevî ve Mehmet Zeki Pakalın da bu terimleri mutasavvıflara atfetmişler ve Cürçânî'ninkine benzer ifadelerle tanımlamışlardır.¹¹

Râzî de 'et-tıbbü'r-rûhânî'yi felsefe (*delil ve ispat*) yoluyla nefsin güçlerini aşırılık (*ifrat*) ve noksanlık (*tefrit*) hastalığından koruma ve sağlıklı (*mutedit/dengeli*) olmasını sağlama sanatı olarak görmektedir.¹² Râzî, 'et-

⁶ Ebû Bekir er-Râzî, "et-Tıbbü'r-rûhânî", *Resâil felsefiyye* (içinde), nşr. P. Kraus, (Kahire: Câmiatü Fuad el-Evvel, 1939), 15.

⁷ Ruhların da bedenler gibi hastalanabileceği ve tıbbî tedaviye ihtiyaç duyabileceği fikri antik çağda yaygındı. bk. Harun Kuşlu - Metin Aydın, "Galen Düşüncesinde Mizacın Ahlâka Tesiri", *İslâm Düşüncesinde Mizaç Teorileri*, ed. M. Zahit Tiryaki-Kübra Bilgin Tiryaki (İstanbul: Nobel-İlem Kitaplığı, 2016), 9-29; Peter Adamson, "Abu Bakr al-Razi, The Spiritual Medicine", *The Oxford Handbook of İslâmic Philosophy*, ed. Khaled el-Rouayheb-Sabine Schidtko (New York: Oxford University Press, 2017), 65.

⁸ Râzî, "et-Tıbbü'r-rûhânî", 17, 27.

⁹ Seyyid Şerîf Cürçânî, *Kitabü't-Tarifât: Araçça-Türkçe Terimler Sözlüğü*, çev. Arif Erkan (İstanbul: Bahar Yayınları, 1997), 144.

¹⁰ Cürçânî, "Tabib-i Rûhânî", 144.

¹¹ Mehmet Zeki Pakalın açısından, "Tıbbî Ruhanî; kalplerin kemal bulmasını, afetlerini, hastalıklarını, tedavilerini ve hıfz-ı- sıhhat ve itidalini öğreten ilim yerinde kullanılan bir tâbirdir. Sofiyeye göre cismani tıp olduğu ve bununla bedenın sıhhat ve tedavisi temin edildiği gibi ruhanî tıpla da ruhun sıhhati ve tedavisi temin edilir." bk. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993), "Tıbb-ı Rûhânî", 3/492; Tehânevî de *Keşşâfü ıstılâhâti'l-fünûn ve'l-'ulûm* adlı eserinde tasavvuf terminolojisinde "Tıbbî Rûhânî'nin, kalplerin kemaline, hastalıkların şifasına ve manevi sağlığın korunmasına dair bir ilim olduğunu söyler. Ona göre 'tabibu'r-rûhânî' ise insanları irşad ve kemale erdirmeye muktedir bir şeyh'tir; bk. Muhammed A'lâ b. Ali et-Tehânevî, *Keşşâfü ıstılâhâti'l-fünûn ve'l-'ulûm*, nşr. Muhammed Ali Baydoun (Beyrut: Darü'l Kütübü'l İlmiyye, 2006), 3/132.

¹² Râzî, "et-Tıbbü'r-rûhânî", 29.

tıbbu'r-rûhânî'de iknaya dayalı delillerden söz ederek bu disiplin için akıl ve dengeyi içeren bir anlayışı ortaya koymaktadır. Râzî'nin bu tanımı, ahlâk ilmi ve tıp ilminin temel kavramları üzerinden yapmış olması onun konuya bakış açısını görmemize yardımcı olmaktadır. Çünkü onun nazarında nefsin güçlerinin ifrat ve tefrit hali hastalık, denge hali ise iyilik ve sağlıktır. Bu yaklaşım bize Râzî'nin felsefesindeki 'et-tıbbu'r-rûhânî'nin Aristotelesçi kendini geliştirme etiğiyle aynı şey olmadığını gösterdiği gibi geleneksel bir tıp ilmi olmadığını da göstermektedir.¹³ Râzî'nin hekim ve hakîm olduğu da dikkate alındığında, 'et-tıbbu'r-rûhânî', daha ziyade bütüncül sağlığın sağlanmasında ahlâk ilmi ile tıp ilmini birleştiren¹⁴ özel bir disiplin olarak değerlendirilebilir.¹⁵ Bu disiplin, ruhun gerçekten sağlıklı ya da hasta olabileceği ve beden için olduğu kadar ruh için de ilaç olduğu görüşünü benimser. Tıpkı bedensel tıbbın beden için yaptığı gibi, rûhânî tıp da ruhun esenliğini korumak ve tedavi etmekle ilgilenir. Aynı zamanda hem fiziksel hem de ruhsal olarak dengeyi sağlamayı ve bu denge kaybolduğunda tekrar eski haline getirmeyi amaçlar. Ruh hastalıkları için en etkili ilacın kanıt ve ispata dayalı doğru ve sağlam bilgi olduğunu savunur.¹⁶

Râzî, *et-Tıbbu'r-rûhânî*'de ruh sağlığını tehdit eden kötü alışkanlıklardan kurtulmaya odaklanır ve 'rûhânî tıbb'ın tanımında da görüldüğü üzere nefsin güçleri arasındaki düzene ve dengeye dikkat çeker.¹⁷ Ruh sağlığına kavuşmada akli yüceltir ve onun en büyük düşmanının heva olduğuna işaret eder. Akli doğru kullanmak ve davranışları akla dayandırmakla ruhun manevi sağlığının korunabileceğini savunur. Râzî bu görüşlerini felsefi bir temele oturtmaya çalışır. Şöyle ki ona göre kurallara ve düzene uymak iyi, düzensizlik ve kuralsızlık kötüdür. Kural ve düzen beden için iyi olduğu kadar ruh için de iyidir. Kural ve düzenin bedendeki etkisi

¹³ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, çev. Saffet Babür (Ankara: Ayraç Yayınevi, 1997), 1102a.

¹⁴ Etiğin tıbbileştirilmesi yaklaşımının temelinde Platon ile hekim ve filozof Galen'in anlayışları yatmaktadır. bk., Eflatun, *Timaios*, çev. Erol Güneş- Lütfi Ay (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997), 127-135; Kuşlu - Aydın, "Galen Düşüncesinde Mizacın Ahlâka Tesiri", 9-29.

¹⁵ Râzî'nin söz konusu çalışmasının özel bir tıbbi disiplin olarak değerlendirilmesinin felsefi temelini Adamson üç başlıkta sıralar: Râzî'nin hekim ve filozof kimliği, eserin adı ve öncelikle, "ruh için bir ilaç" olduğu fikrinin Galenik arka planı: bazı hastalıkların hem bedeni hem de ruhu ilgilendirdiğidir. bk. Adamson, "Abu Bakr al-Razı, The Spiritual Medicine", 64; bu yöndeki görüşler için bk. Mehmet Bayraktar, "The Spiritual Medicine of the Early Muslims", *The Islamic Quarterly* 29 (1985), 1; Seyfi Kenan, "Ebû Bekir Zekeriya er Râzî'nin et-Tıbbu'r -Rûhânî'sinde Davranış Bozuklukları ve İslahı", *Tıp Tarihi Araştırmaları*, ed. Hüsrev Hatemi - Aykut Kazancıgil (İstanbul: İşaret Yayınları, 1999), 93.

¹⁶ Râzî, "et-Tıbbu'r-rûhânî",

¹⁷ Râzî, "et-Tıbbu'r-rûhânî", 17-20.

bedensel sağlık, ruhtaki etkisi ruhsal sağlıktır.¹⁸ İnsanları düzene bağlı kılan ve ılımlılığı oluşturan da budur.¹⁹ Râzî'nin dikkat çektiği bir diğer nokta da insanın yaratılış gayesi ile ilgilidir. Râzî'ye göre hayattaki en yüksek değer, nefsin arzularına uyararak bedensel zevklerden yararlanmak değil, ilim sahibi olmak ve adaleti uygulamaktır.²⁰ Böylece ölümün ve acının olmadığı bir dünyaya geçmek daha kolay olacaktır.²¹ Bunun için öncelikle ruh sağlığını korumak ve kalben kemale ulaşmak gerekir.

Bu çalışma İslam coğrafyasında 'tıbbı-ı rûhani'yi bir bilim dalı olarak ortaya koyan Râzî'nin bakış açısıyla ruh sağlığının ne olduğunu ve aklın ruh sağlığındaki önemini araştırmayı amaçlamaktadır. Bunun için öncelikle ele aldığımız sorunla ilgili akademik literatür taranmış, ülkemiz özelinde konuşmak gerekirse, görece sınırlı sayıda çalışma yapıldığı tespit edilmiştir.²² Doktor Hâzık'ın *Hıfz-ı Sıhhat ve Tababet-i Ruhıyye*,²³ Hüseyin Karaman'ın *Abu Bakr al-Razi (Rhazes) and Medical Ethics*,²⁴ Mahmut Kaya'nın *Ünlü Hekim –Filozof Ebû Bekr Er-Râzî ve Hekimlik Ahlâkı ile İlgili Bir Risalesi*,²⁵ Thérèse-Anne Druart'ın, *The Ethics of al-Razi*,²⁶ Peter Adamson'un,

¹⁸ Râzî, "et-Tıbbü'r-rûhânî", 29.

¹⁹ Râzî'nin felsefesine ait olan bu görüş, filozofun etik teorisini Platon'a bağlayan fikirdir. Bk. Platon, *Gorgias*, çev. Mehmet Rifat-Sema Rifat (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1999), 55.

²⁰ Platon'un ahlâk öğretisinde de erek, Tanrıya benzemektir; bunu gerçekleştirmenin yolu ise adalettir. Tanrı İyi, mutlak Adalet olduğundan, biz ona ancak bu tanrısal özelliğe, adalet erdemine sahip olarak benzeyebiliriz. Hiç kimse adaleti kusursuz uygulayandan daha çok Tanrıya benzemez. bk. Diogenes Laertios, *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*, çev. Candan Şentuna (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2013), 161; Bedia Akarsu, *Ahlak Öğretileri* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1982), 90.

²¹ Ebû Bekir er-Râzî, "es-Sîretü'l-felsefiyye", *Resâil felsefiyye* (içinde), nşr. P. Kraus (Kahire: Câmîatü Fuad el-Evvel, 1939), 101.

²² Bu durum yapılan araştırmalara da yansımaktadır. Nitekim ülkemizde 2016-2020 yılları arasında İslâm felsefesinde telif makale çalışmalarının konu ve yıllara göre genel dağılımını gösteren bir çalışmada da görüldüğü gibi örneğin Fârâbî hakkında 84, İbn Sina hakkında 55, Gazzâlî hakkında 41 makale yayınlanmışken, bu sayı Ebû Bekir Râzî'nin felsefesi hakkında 7'de kalmıştır. Bu çalışmaların hiçbiri araştırdığımız alanla ilgili değildir. bk. Bilge Sever Kıyak - Hacer Ergin Özkan, "İslâm Felsefesi", *Felsefe ve Din Bilimlerinde Genel Akademik Eğilim*, ed. Rukiye Aysun İnan (Ankara: Sonçağ Akademi, 2022), 337-426.

²³ Doktor Hâzık, "Hıfz-ı Sıhhat ve Tababet-i Ruhıyye", *Sırat-ı Müstakim* 5/125 (Ocak 1911).

²⁴ Hüseyin Karaman, "Abu Bakr al-Razi (Rhazes) And Medical Ethics", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30 (2011).

²⁵ Mahmut Kaya, "Ünlü Hekim-Filozof Ebû Bekr Er-Râzî ve Hekimlik Ahlâkı ile İlgili Bir Risalesi", *Felsefe Arkivi* 26 (1987).

²⁶ Thérèse-Anne Druart, "The Ethics of al-Razi (865-925?)", *Medieval Philosophy & Theology* 6/11 (1997).

Abu Bakr Al-Razi, The Spiritual Medicine,²⁷ Mariye Sayed Kureyşi- Ali Ahmed Bûr'un, *Selâmeti Manevi Nefs Az-Didgâh-ı Zekeriya Râzî Der Kitâb-ı Tıbb-ı Rûhânî*,²⁸ gibi makaleler, Hüseyin Karaman'ın *Muhammed İbn Zekeriya er-Râzî'de Ahlâk Felsefesi*,²⁹ adlı doktora çalışması, Refika Angkasa'nın *Galenos, Ebû Bekir er-Râzî ve Fârâbî'de Psikoloji-Ahlâk İlişkisi*,³⁰ Erdoğan Okay'ın *Platon ve İbn Sînâ'da Sağlık Kavramı*,³¹ adlı yüksek lisans çalışmaları yanında Hüsrev Hatemi ve Aykut Kazancıgil'in editörlüğünü yaptığı *Tıp Tarihi Araştırmaları*,³² Ömer Türker ve Kübra Bilgin Tiryaki'nin editörlüğünü yaptığı *İslam Ahlak Literatürü: Ekoller ve Problemler*³³ ve Müfit Selim Saruhan'ın *İslam Filozofları ile Ruhsal Tıp*³⁴ adlı kitabı alana katkı sağlayan eserler olarak değerlendirilmiştir. Bu makale, Râzî'ye göre ruh sağlığının ne olduğu ve aklın ruh sağlığına ulaşmadaki rolü hakkındaki düşünceleri araştırmanın merkezine koyması ve ruh sağlığını sağlayan ahlâki ilkelerin kısa bir tanıtımını yapması bakımından yukarıdaki çalışmalardan farklılık göstermektedir.

A. Ebû Bekir Râzî'ye ve İslâm Filozoflarına Göre Ruh Sağlığının Tanımı

İslâm filozofları genellikle ruh sağlığını ruhun güçleri üzerinden tanımlamaya çalışmışlardır. Örneğin Râzî, ruh sağlığını akleden nefsin, ruhun diğer güçleri olan gazabî ve şehvi nefsin üstünlüğü olarak tanımlar.³⁵ Ruh sağlığından kastedilen, ruhun ahlâki kusurlardan, hastalıklardan korunmasıdır. Ruhsal açıdan sağlıklı olmak, aklın doğru çalışmasına ve ruhun diğer güçlerine hâkim olmasına bağlıdır. Aklın hâkimiyeti ve diğer güçleri yönetmesi, ruh için düzen, denge, sağlamlık ve sağlık demektir. Bir kişi bunu yaparsa, akıl fevkalade arınır ve aydınlanır ve kişiyi nihai hedefine

²⁷ Adamson, "Abu Bakr Al-Razi, The Spiritual Medicine", 63-82.

²⁸ Mariye Sayed Kureyşi - Ali Ahmed Bûr, "Selâmeti Manevi Nefs Az-Didgâh-ı Zekeriya Râzî Der Kitâb-ı Tıbb-ı Rûhânî", *Pajoohesh-i Ahlâki* 7/2 (2017).

²⁹ Hüseyin Karaman, *Muhammed İbn Zekeriya er-Râzî'de Ahlâk Felsefesi* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002).

³⁰ Refika Angkasa, *Galenos, Ebû Bekir er-Râzî ve Fârâbî'de Psikoloji-Ahlâk İlişkisi* (İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020).

³¹ Erdoğan Okay, *Platon ve İbn Sînâ'da Sağlık Kavramı* (İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

³² Kenan, "Ebû Bekr Zekeriya er-Râzî'nin et-Tıbbü'r-Ruhânî'sinde Davranış Bozuklukları ve Islahı", 73-183.

³³ Cahid Şenel, "İslam Ahlak Felsefesi Literatürü Açısından *Et-Tıbbü'r-Rûhanî* Geleneğinden Söz edilebilir mi?", ed. Ömer Türker-Kübra Bilgin Tiryaki (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2016).

³⁴ Müfit Selim Saruhan, *İslam Filozofları ile Ruhsal Tıp* (Ankara: Fecr Yayınları, 2021).

³⁵ Râzî, "et-Tıbbü'r-rûhânî", 19.

götürür.³⁶ Aklın bir kişinin ruhuna hükmedemeyip o kişinin davranışını kontrol edememesi ise, aklın hevânın veya öfkenin esareti altına girdiği gerçeğinden dolayı Râzî nezdinde ruhun sadece bir kusuru değil aynı zamanda hastalığı olarak değerlendirilir. Râzî’de ruh sağlığının kaderini belirleyen şey, akıl ile ruhun diğer güçleri arasındaki mücadelenin sırrıdır. Aklın emrinde olmak, hevâyı bastırmak ve sınırlandırmak ruh sağlığını oluştururken, kedere dönüşecek hissi zevklerin ve duyguların peşinden sürüklenmek sağlıksız bir ruhun belirtileridir.³⁷ Buna göre Râzî ruh sağlığını akıl sağlığıyla, ruh hastalıklarını da akıl yetersizliğiyle ilişkilendirmiştir. Ruhun çektiği acıların sorumlusu olarak akıl dışı arzuları ve bunların sonuçlarını görür. Râzî’nin bu yorumu, ruhsal hastalıklardan kurtulmada izlenecek yolun belirlenmesi açısından önemlidir.

Ya’kûb b. İshak Kindî’nin (ö. 866) ruh sağlığı ile ilgili eserinin adı “*Risale fi’l-hile li def’il ahzan*”dır. Kindî zikri geçen eserde ahlâkı *rûhânî tıp* olarak ele almış ve her ne kadar bu deyim kullanmasa da kontrolsüz öfke ve şehvet gibi temel duyguların baskısıyla ortaya çıkan isteklerin, kişilik bozukluğuna neden olması yanında insanın ahlâki yetkinliğine de engel olacağı düşüncesini işlemiştir.³⁸ Kindî ruh sağlığını, erdem yolunda nefsi arzuları öldürmekte bulur. Bu yüzden akıllı olmak, aklın gücünü kullanmak, tüm kötülüklerin kaynağı olan öfke ve şehvet gücüne hâkim olmak gerekir. Eğer, öfke ve şehvet güçleri kişi üzerinde etkilerini gösteremiyorsa, o kişinin bu duygularla baskı altında olmadığı ve ruhsal dengesinin yerinde olduğu düşünülebilir. Öte yandan öfke ve şehvet güçleri insanı etkileyip kontrol ediyorsa ve bu duygular onu dilediği gibi yönetiyorsa, onun ruhsal açıdan sağlıksız olduğu söylenebilir.³⁹ Bu anlayışıyla Kindî’nin ruh sağlığını nefsin yetileri üzerinden açıkladığını; tüm ahlaki hastalıkların nedeni gördüğü şehvet ve öfke gücünün etkisinden arınmış nefsi, sağlıklı gördüğünü söylemek mümkündür.

Kindî’nin talebelerinden olan ve tarihi bakımdan Râzî’ye en yakın düşünürlerden Ebû Zeyd Belhî’nin (ö. 934) *Mesâlihü’l-ebdân ve’l-enfûs* adlı eseri tıp ve ahlâki aynı ilmî disiplin çerçevesinde birleştiren geleneğin İslâm

³⁶ Râzî, “et-Tıbbü’r-rûhânî”, 19.

³⁷ Râzî, “et-Tıbbü’r-rûhânî”, 21; Ali Hadi Tahir, “Abu Bakr Al-Razi Mind and Ethics: A Philosophical and Analytical Study”, *Adab al-Basrah* 96/2 (2021), 248; Suat Çelikkol, “Tabiatçı Filozof Zekeriya er-Razi ve Dehri Filozof İbn Ravendi”, *İslam Felsefesi*, ed. İrfan Görkaş-Kamil Sarıtaş (İstanbul: Lisans Yayıncılık, 2023), 109-110.

³⁸ Ya’kûb b. İshak Kindî, *Felsefi Risâleler*, çev. Mahmut Kaya (İstanbul: Klasik, 2014), 295; Mustafa Çağrı, “Kindî’nin Def’ul Ahzan Adlı Risâlesi, Kaynakları ve Tesirleri”, *Marmara İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/10 (1995), 222.

³⁹ Kindî, “Üzüntüyü Yenmenin Çareleri”, 312.

dünyasındaki öncüsüdür.⁴⁰ Filozof söz konusu eserinde nefis/ruhsal sağlığı, ruhun güçlerinin sakinliği, öfke, dehşet, korku gibi ruhsal rahatsızlıklardan herhangi birinin onu tahrik etmemesi ve ona üstün gelmemesi olarak tanımlar.⁴¹ Düşünür, beden sağlığında olduğu gibi ruh sağlığında da sağlığın korunmasına öncelik verirken, sağlığın yitirilmesi durumunda ise ruha korku ve endişe veren dışsal rahatsızlıklardan korunmayı ve bu duygulara neden olan içsel rahatsızlıklardan kaçınmayı önerir. Ruh sağlığının iyileştirilmesi için önerilen düzenlemeler ancak gerek dünyanın nasıl kurulduğunu ve nasıl yönetildiğini araştırmakla ve gerekse yine kendi nefsinin, başına gelen felaketlere ne kadar sabır ve tahammül göstermesi gerektiğini bilmekle sağlanabilir.⁴²

Belhî ve Râzî, ruh sağlığı konusunda temelde aynı psikolojik durumları ele alsa da Râzî, teorisini içsel bir kavram olan *hevâ* üzerine kurarken Belhî, Râzî'nin eserinde yer vermediği dış etkenlere atıfta bulunmaktadır. Bu anlamda insanın psikolojik durumları, vücutta bulunan ve uzun zamandır insan psikolojisi ile birlikte değerlendirilen dört salgının (kan, balgam, sarı safra, kara safra) oranlarının bozulması veya kirlenmesiyle ilişkilendirilir.⁴³ Bu yaklaşım, Platon'un⁴⁴ yanı sıra Hipokrat ve Galen gibi hekim-filozofların da kullandığı, daha sonra tıp literatüründe ve bazen de ahlak kitaplarında yer alan mizaç teorisi⁴⁵ olarak kabul görmüştür. Râzî'nin eserinde bu teoriye değinmemesi onun seleflerinden ve Belhî'den ayrıldığı önemli bir noktadır.

Sağlığı bütüncül olarak ele alan diğer filozof Fârâbî'dir (ö. 950). *Fusûlü'l-medenî'de* ahlâk ve tıp ilmi arasındaki benzerliğe dikkat çeker⁴⁶ ve ruh/nefis sağlığını, nefsin kendisinin ve kısımlarının halinin her zaman onu iyi işler ve güzel fiiller yapmasına; hastalığını ise, yine sürekli kötülükler, çirkin fiiller yapmasına sebep olan durum, olarak tanımlar.⁴⁷ Filozof hem fiziksel hem de manevi sağlığın temelini oluşturan ruh sağlığının aşırılık ve noksanlıkla değil ancak "orta" fiillerle sağlanacağını belirtir. Sağlıklı bir ruh halinin göstergesi olan orta fiillerin ise ancak *iyi ayırt etme gücü*'ne sahip

⁴⁰ İlhan Kutluer, "Belhî, Ebû Zeyd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/412-414.

⁴¹ Ebû Zeyd Belhî, *Mesâlihü'l-ebdân ve'l-enfüs*, çev. Nail Okuyucu-Zahit Tiryaki (İstanbul: Türkiye Yazma Eserleri Kurumu Başkanlığı, 2012), 427.

⁴² Ebû Zeyd Belhî, *Mesâlihü'l-ebdân ve'l-enfüs*, 429.

⁴³ Ebû Zeyd Belhî, *Mesâlihü'l-ebdân ve'l-enfüs*, 509.

⁴⁴ Eflatun, *Timaios*, 127-135

⁴⁵ Harun Kuşlu - Metin Aydın, "Galen Düşüncesinde Mizacın Ahlâka Tesiri", 9-29.

⁴⁶ Fârâbî, *Fusûlü'l-Medenî*, çev. Hanifi Özcan (İstanbul: İFAV Yayınları, 2005), 60-61.

⁴⁷ Fârâbî, *Fusûlü'l-Medenî*, 45.

olmakla mümkün olacağını düşünür.⁴⁸ Dolayısıyla Fârâbî, manevi açıdan sağlıklı olmada aklın önemine dikkat çeker⁴⁹ ve duyuşal zevklerin sonuçta acıya ve üzüntüye yol açacağını kabul eder.⁵⁰ Ancak şunu da belirtmeliyiz ki, Fârâbî ahlaki eylemin gayesini üzüntü ve acıdan kurtulmak değil, insanın yaratış amacı olan en yüce mutluluğa ulaşmak olarak görmektedir.⁵¹

İslâm filozofları arasında ruh sağlığına odaklanan bir diğer filozof İbn Miskeveyh'tir (ö. 1030). Filozofun *Tehzîbu'l-ahlâk ve tathîru'l-a'râk* adlı eserinin bir bölümü ruh sağlığı (*sıhhatu'n-nefs*), ruh sağlığının korunması ve ruhun güçlerinin terbiyesi ile ilgilidir. Bu terbiyeye, tıpla ilgili olarak ruhun/nefsin sağlığını koruma sanatı denir. Ele aldığımız soruna ilişkin filozofun yaklaşımına gelince, İbn Miskeveyh'e göre dengesizlikler (*ifrat ve tefrit*) ruh sağlığını bozmamışsa ruh aslında sağlıklıdır.⁵² Ruhsal tababetin ilk bölümü ruh sağlığını korumak ile ilgilidir. Filozof ruh sağlığının korunması için yapılması gerekenlerin bir listesini sunar. Ruh sağlığı için ilim ve hikmet sahibi insanlarla konuşmayı ve faziletsiz insanların sohbetinden de sakınmayı önerir. Çünkü bunlardan biriyle sohbet etmek, ruhta ancak uzun ve meşakkatli bir tedavi ile giderilebilecek karmaşa ve leke bırakır. Bedensel zevkleri sevmek gibi ruh sağlığını bozan bir hastalık ortaya çıktığında insan aklıyla bunlara karşı ruhunu korur, aklın çizdiği sınırlar içinde kalır ve gerekli miktarla yetinir.⁵³

İbn Miskeveyh'in işaret ettiği noktalardan biri de gerekli teorik ve pratik görevleri yerine getirmek ve belli bir disipline bağlı kalmaktır. Çünkü bu, beden sağlığını korumak için gerekli olan egzersizin yerini alır. Ruh hekimleri, ruh sağlığının korunmasında bu disipline büyük önem vermektedirler. Ruh, araştırmaktan, çalışmaktan ve tefekkürden mahrum kalınca tembelleşir ve her türlü hayırdan geri çekilir. Tembelliğe alışıp düşünmekten kaçındığında ve eylemsizliği seçtiğinde, ruh yıkıma yaklaşır. Çünkü böyle bir atalet durumunda onun kendi insanlık suretinden ayrılarak hayvana dönüştüğü görülür. Böyle bir durum ahlâki bir çöküştür.⁵⁴ Ruh sağlığını düşünen kimse, şehvet ve öfke gücüne dikkat etmeli ve belli hazları düşünerek bu güçlerini harekete geçirmemelidir. Bu güçleri yaratılış amaçlarına uygun bir şekilde vücudunun ihtiyaçlarını karşılamada

⁴⁸ Fârâbî, *Fusûlü'l-Medenî*, 163.

⁴⁹ Fârâbî, *Fusûlü'l-Medenî*, 135.

⁵⁰ Fârâbî, *Fusûlü'l-Medenî*, 176.

⁵¹ Fârâbî, *Fusûlü'l-Medenî*, 36, 67, 68.

⁵² İbn Miskeveyh, *Tehzîbü'l-Ahlâk ve Tathîrü'l-A'râk*, nşr. Zâhidî (Beyrut: Dâr Mektebetü'l Hayat, 1970), 151.

⁵³ İbn Miskeveyh, *Tehzîbü'l-Ahlâk*, 151.

⁵⁴ İbn Miskeveyh, *Tehzîbü'l-Ahlâk*, 152.

kullanmalıdır.⁵⁵ Ruh itidalden ayrılınca bozulan sağlık durumunun tedavisi gerekir. Bu konuda dikkat çekici olan nokta İbn Miskeveyh'in ruha ait hastalıkların tedavisinde Râzî de olduğu gibi aklın rolüne odaklanması ya da erdemden, nefsin insanın özünü oluşturan ve onu diğer canlılardan ayırt eden parçanın, yani aklın ve düşünmenin yetkinliği olarak söz etmesi değil, rûhânî tababette örneğin "dua"⁵⁶ gibi dini araçlara müracaat ederek bunların iyi bir sonuçla bitmesini dilemesidir.

Yukarıdaki pasajlardan şunu söylemek mümkündür: "Tıbb-ı rûhânî" geleneğinde yer alan filozoflara göre ruh sağlığı, akli kullanmak, hevâyı sınırlamak ve kendini beğenmişlik, haset, öfke, üzüntü gibi manevi hastalıklardan korunmaktan ibarettir. İnsan aklın gücünü kullanarak kötülüklerin kaynağı olan öfke ve şehvet gücünü kontrol edebiliyorsa, ilim ve irfan sahibi insanlarla sohbet edip dostluklar kurabiliyorsa, karşılıklı eşit ilişkiler geliştirebiliyorsa, zıt uçlardan kaçınabiliyorsa ruhen sağlıklı olduğu söylenebilir. Vaktinde, uygun üslup ve ölçüde, fazlalık veya noksanlık olmadan, takdim ve tehir yapmadan davranıyorsa, ruhen sağlıklıdır. Ruh sağlığı konusundaki bu yaklaşımı aralarındaki küçük farklılıklara rağmen ahlâkı ruhsal tababet ilmi olarak gören diğer Müslüman düşünürlerin felsefi ahlâk literatüründe de görmek mümkündür.⁵⁷

B. Ruh Sağlığında Aklın Önemi

Rûhânî tıbbın ana teması insan hayatında aklın yerine yapılan vurgu ve nefsanî arzu ve eğilimlerin bastırılmasıdır.⁵⁸ Râzî'nin düşüncesinde Yüce Yaratıcı'nın insanlara akıl vermesinin ve onu sevdirmesinin nedeni, onların dünyada ve öte dünyada faydalı olan şeylere kavuşmalarını sağlamaktır. İnsan, akli sayesinde, akli olmayan hayvanlardan üstün kılınmıştır. İnsan, kendi hayat seviyesini yükselten ve güzelleştiren her şeyi akıyla başarmıştır. Kendisinden uzak ve gizli olan esrarengiz meseleleri idrak etmenin yanı sıra, dünyanın şeklini, astronomisini ve yeryüzünün büyüklüğünü akılla bilmıştır. Tüm amaç ve hedeflerine onunla ulaşır. Akılla Yaratıcıyı (*el-Bârî*) tanır. Bu kavrayabildiği en büyük ve edindiği en yararlı bilgi olmuştur. Akıl öyle bir şeydir ki, kişi ondan mahrum kalsaydı, hayvanlardan, çocuklardan ve delilerden bir farkı kalmazdı.⁵⁹ Mademki akılda böyle bir kudret vardır ve yeri, değeri ve yararı çok büyüktür, o halde seviyesi düşürülmemelidir. Ona

⁵⁵ İbn Miskeveyh, *Tehzîbü'l-Ahlâk*, 158.

⁵⁶ İbn Miskeveyh, *Tehzîbü'l-Ahlâk*, 175.

⁵⁷ Yahyâ İbn Adî, *Tehzîbü'l-Ahlâk*, çev. Harun Kuşlu (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013), 68.

⁵⁸ Râzî, "et-Tıbbü'r-rûhânî", 20;

⁵⁹ Râzî, "et-Tıbbü'r-rûhânî", 18.

başvurulmalı, ona göre davranılmalıdır.⁶⁰ Ancak unutulmamalıdır ki, aklın insana birçok yararı olmasına rağmen, aklın düşmanları da vardır. Onun en büyük düşmanı, yolundaki en büyük engel ise nefsanî arzulardır (hevâ). Şöyle ki hevâ, hâkim olması gereken akli mahkûm duruma düşürebilir. Ruh sağlığını bozmak suretiyle elem ve acıya neden olabilir. O halde hevâ ile mücadele edilmeli ve onun akla musallat olmasına, onu bulandırmasına, zelil duruma düşürmesine izin verilmemelidir. İnsan bunu başarabilirse, akli fevkalade berraklaşacak, aydınlanacak, yaratılış amacını anlatacak ve ulaşabileceği nihai hedefe, en yüksek değer olan mutluluğa ulaştıracaktır.⁶¹

Râzî'de aklın önemi, bilhassa var olan sağlığın korunmasında ve ruhun hastalıklara karşı savunulmasında belirgindir; bu daha çok hevâyı bastırmak, engellemek ve ılımlı ve dengeli hale getirmek için yapılması gerekenler konusunda rehberlik niteliğindedir.⁶² Peki, ruh sağlığı için hevânın bastırılmasında aklın kıstası nedir? Ya da belirli bir hareket tarzının ruh sağlığı açısından izlenmeye değer olup olmadığını akıl hangi ölçüte göre karar vermelidir? Râzî fiziksel tedaviden ayrı olarak ruhsal tedavinin veya delil ve ispatla ikna sanatının özel amacının ruhun üç parçasının, şehvet, öfke ve akıl güçlerinin, ifrat ve tefritten korunduğu dengelilik hali olduğunu öğretir. Fiziksel sağlıkta olduğu gibi ruhsal sağlığın ölçülülük yoluyla elde edildiğini savunur.⁶³ Bu nedenle, uzun vadede en fazla zevki sağlayacak eylemi rasyonel olarak seçmek yerinde olacaktır. Bu da gelecekte acıya dönüşecek anlık hazlardan vazgeçmek anlamına gelir. Ne olacağını önceden belirlemeden, sonucunu göz önünde bulundurmadan ve somutlaştırmadan bir eylemi yapmak, ruh sağlığının bozulması anlamına gelecektir. İleride ne olacağını düşünerek, neticelerini de hesaba katarak hevâyı dizginlemek ve ihtirasları ehlileştirmek makul kişinin işidir.⁶⁴

⁶⁰ Râzî akla bağlılığını, yaşam için aklın dışında başka bir kılavuza ihtiyacın olmadığını teyit ettiği ve felsefe ve dini uzlaştırmaya yönelik her türlü fikri reddettiği için Müslüman filozoflar ve kelamcılar tarafından eleştirilmiştir. Râzî'nin savunduğu, aklın ve felsefenin bireyi ve toplumu ıslah etmenin tek yolu olduğu ve peygamberlere ve dinlere ihtiyacın olmadığı fikridir. Ruhsal tıpta aklın kılavuzluğuna bağlılığı, felsefesinin doğal sonucudur. Filozofun, Ebû Hatim er-Râzî ile arasında geçen tartışma için bk. Ebû Bekir er-Râzî, "el-Münâzarât beyne Ebî Hâtim er-Râzî ve Ebî Bekir er-Râzî" *Resâil felsefiyye* (içinde), nşr. P. Kraus, (Kahire: Câmîatü Fuad el-Evvel,1939), 291-316.

⁶¹ Râzî, "et-Tıbbü'r-rûhânî", 19.

⁶² Râzî, "et-Tıbbü'r-rûhânî", 20.

⁶³ Râzî, "et-Tıbbü'r-rûhânî", 63.

⁶⁴ Râzî, insan doğasının haz ve eleme yaklaşımını ve akıllı insanın davranış biçimini şöyle açıklamaktadır: nefis ve insan tabiatı, sonuçlarını düşünmeden hep var olan zevkleri tercih ederek peşinden gitmek ve bir an önce onlara ulaşmak ister. Bu davranışı, sonradan birçok acıların ortaya çıkmasına neden olsa ve önceki zevklerden kat kat fazla olan zevkleri engellese de mevcut zevklerden vazgeçmez. Çünkü bu iki güç içinde buldukları

Hazcılığın tahlili hevânın ruhta neden olacağı hastalıkları ve acılarını en aza indirmek için bir reçete gibi görünüyor. Râzî, hazzı failin acı nedeniyle mahrum olduğu doğal durumuna dönmesi olarak veya basitçe “doğaya dönmek” olarak tanımlar. Çünkü doğal durumdan ayrılma bazen uzun bir süre içinde azar azar meydana gelir ve bunu daha sonra aniden doğaya dönüş izler ve biz buna haz diyoruz; bazen de bu durumda başarısız olur ve bu durumdan elem duyarız. Râzî'ye göre hazzı bilmeyen insan, hazzın daha önce hiçbir elem olmadan meydana geldiğini, elemden arınmış, saf ve tek bir olgu olduğunu düşünür. Hakikatte durum böyle değildir, aksine haz, doğal durumdan ayrılma ile orantılı olarak ortaya çıkan bir duygudur. Râzî'ye göre bu tıpkı gölgeli bir yerden çöl güneşine çıkan, sonra sıcaktan etkileninceye kadar güneşin altında kalan ve güneşten etkilenince de eski yerine dönen adamın durumu gibidir. Bu kişi, bedeni eski durumuna dönene dek bu yerde haz almaya devam eder. Beden ilk duruma döndüğünde haz alma duygusunu kaybeder. İnsanın gölgede elde ettiği hazzın şiddeti, çöl sıcaklığının şiddetiyle doğru orantılıdır. Bundan dolayı doğa filozofları hazzı “doğal duruma dönme” olarak tanımlamışlardır. Bu, tanımı gereği hazzın, bize haz veren süreç tarafından ortadan kaldırılan zarar veya acının varlığını ima ettiği anlamına gelir. Bedenin alışık olduğu doğal durum, haz veya elem olmadığı nötr durumdur. Doğal durumdan ayrılmak acı, doğal duruma dönmek ise haz verir. Fakat her doğal durumdan ayrılmakla elem hissedilmediği gibi, her doğal duruma dönmekle de haz hissedilmez.⁶⁵

et-Tıbbü'r-rûhânî'de Râzî'nin haz ve elem öğretisiyle ilgili açıklayıcı ve düşündürücü bir pasaj vardır: “Bir gün Bağdat'ta yanımda birisiyle bize sunulan taze hurma yiyorduk. Ben yeterince yedikten sonra geri çekildim, ama o, neredeyse hepsini yiyip bitirene kadar ısrar etti. Önümüzdeki tabak kaldırılırken gözünün hala tabakta olduğunu gördüm. Tıka basa yiyip çekildikten sonra dedim ki, “Karnın ve gözün doydu mu?” O şöyle cevap verdi: “Keşke yemekten önceki halimde olsam da bu tabak önüme şimdi konsaydı.” Ben de ona, “Şu halde bile iştahın dayanılmaz acısı dinmediyse, şu anda aşırı tokluğun üzerine çöken ağırlığındansa, mideni tıka basa doldurmadan önce kalksan da rahat etseydin, çünkü hazımsızlığın ne tür hastalıklara yol açacağını bilmiyorsun. O zaman hissettiğin acı, şimdiki

durumdan başka bir şey düşünmezler ve sadece o an için acıtan acıdan kurtulmak isterler. Tıpkı bu, göz travması geçiren çocuğun sürekli gözlerini ovuşturmak, taze hurma yemek ve güneşte oynamak istemesi gibidir. İşte bir bilgenin yapması gereken, doğasının arzularını ve nefsinin arzularını bastırmak; onları ancak sonuçlarını düşündükten sonra serbest bırakmaktır.” Râzî, “*et-Tıbbü'r-rûhânî*”, 22.

⁶⁵ Râzî, “*et-Tıbbü'r-rûhânî*”, 37.

aldığın hazlardan çok daha büyük olacaktır” dedim. Söylediklerimin onu etkilediğini gördüm.”⁶⁶ Bu pasaj, “felsefi esaslara dayanan delillere göre” doğru düşünüp hareket eden bir insanın, hazdan doğan elemelerden kurtulduğunu ve bilginin ilaç olduğunu göstermektedir..

Hevânın bastırılmasında aklın rehberlik yaptığı önemli konulardan biri de insani ruhun/nefsin akıbeti ile ilgili sorundur. Râzî, ruhun bedenden çıkma vakti geldiğinde aklilik ilkesine sahip olup benimserse, o zaman ruhun kendi âlemine geçeceğini ve bundan sonra kesinlikle beden hiçbir uzvuyla ilişki kurmak istemeyeceğini ve ebediyen kendi yerinde, elemenden uzak ve zevk içinde kalacağını, düşünür. Fakat ruh bu ilkeye sahip olmadan ve fiziki âlemin gerçeklerini bilmeden, tam tersine hâlâ bedene karşı sempati besler ve onda olmayı dilediği halde ölümle karşılaşır, bulunduğu yerini terk etmez ve bedenle temas halinde olmaya devam eder. Ruh, içinde bulunduğu bedende oluşum ve bozulma birbirini takip ettiğinden dolayı da sürekli olarak iki kat acı hissetmekten kurtulamaz.⁶⁷

Yukarıdaki pasajlar Râzî’de ruh sağlığı için aklın büyük önem taşıdığını, ruhsal yönden sağlıklı insanın makul insan olduğunu göstermektedir. Ahlâk psikolojisini temellendirirken Platon’un ruh anlayışını referans alan Râzî, ruh sağlığının önündeki en büyük engelin ise akla aykırı istekler (*hevâ*) olduğunu belirtmektedir. Ona göre yapılması gereken akla uymak ve aklın düşmanı olan hevâdan kaçınmaktır. Sonucu hayal etmek, değerlendirmek, tartmak ve ileride yaşanabilecekleri göz önünde bulundurarak eylemde bulunmaktır. Ruh sağlığı açısından Râzî’nin önerdiği reçete budur. Bu nokta aynı zamanda nefsin beden hapisanesinden kurtulacağı ve sonsuza kadar kalacağı âleme geçiş noktasıdır. *Tıbbu’r-rûhânî*’de sürekli tekrarlanan bu görüş kaynağı itibarıyla Platon’un *Devlet*’inde mevcut olan görüşüne tekabül eder.⁶⁸

C. Ruhun Güçleri ve Eğitimi

Ruh sağlığı, her halde ruhsal güçlerin her birinin ifrat ve tefritten korunması ve dengede tutulması ile gerçekleşir.⁶⁹ Râzî, ruhun güçleri konusunda Platon ile benzer görüşlere sahiptir. Ruhun üçlü bölünmesi Platoncu terimlerle ifade edilmiştir. Râzî, insanda üç çeşit ruhtan bahseder: Düşünen veya ilâhî ruh (düşünme gücü), gazabî veya hayvanî ruh (öfke gücü)

⁶⁶ Râzî, “et-Tıbbü’r-rûhânî”, 70.

⁶⁷ Râzî, “et-Tıbbü’r-rûhânî”, 30.

⁶⁸ Platon, *Devlet*, çev. Neval Akbıyık - Serdar Taşçı (İstanbul: Metropol Yayınları, 2002), 338.

⁶⁹ Râzî, “et-Tıbbü’r-rûhânî”, 29.

ve şehevî veya nebâtî ruh (arzu gücü). Râzî'ye göre nebâtî ve gazabî ruh, düşünen ruh için yaratılmıştır. Nebâtî ruh, beden beslenmesi ve varlığını devam ettirmesi içindir. Çünkü her ölümlü varlığın kendi yaşamını devam ettirmesi için ölümlü olan kısmını yerine koyması gerekir ki bu da nebâtî ruh sayesinde mümkündür. Gazabî ruhun düşünen ruha yardımı ise ruhun arzu ve isteklerine karşı koyması ve düşünen ruhun bu isteklere boyun eğmemesi için ve tefekkürde kalması içindir. Bu güç, düşünme gücünün önünde arzu ve isteklerin oluşmasını engelleyerek, onu çevreleyen bedenden kurtulma işlevi görür.⁷⁰

Râzî'ye göre Platon, ruhi tedavinin özel amacının, ruhun güçlerinin ifrat ve tefritten korunduğu denge (*ta'dil*) durumu olduğunu öğretir.⁷¹ Nebâtî ruhun tefriti, nicelik ve nitelik olarak tüm vücudun ihtiyaç duyduğu beslenme, büyüme ve gelişme işlevini yerine getirememesi; ifratı ise vücudun ihtiyacından fazla gelişip zevk ve şehvetlere batmasıdır. Gazabın tefriti, nebâtî ruhun isteklerine mesafe koyamama, öz güven, benlik saygısı ve yiğitlik gibi niteliklerden yoksunluk iken ifratı Büyük İskender hadisesinde görüldüğü gibi, kibir ve hâkimiyet sevdasıdır. Düşünen ruhun tefriti, bu dünyanın ilginç yapısını ve ihtişamını umursamaması, olup biten her şeyi tefekkür ederek haberdar olma hevesi göstermemesi; özellikle kendi vücudunun yapısı ve ölümden sonra kaderinin ne olacağına dair düşünmemesidir. İfratı ise aklın zikredilen meseleler üzerinde aşırı düşünmesi ve yoğunlaşmasıdır ki, böyle olunca istek gücünün, beden sağlığı için gerekli olan şeyleri yeteri kadar alması ve bedenin sağlıklı kalması imkânsız hale gelir. Düşünme gücü araştırma ve incelemede azami yeteneğini kullanır ve bunları mümkün olan en kısa sürede gerçekleştirirse, beden doğal durumunu kaybedecek, vücudun dengesi (*mizaç*) bozulacak, şüphe ve takıntı içinde olacak ve tüm başarılarını kaybedecektir.⁷²

Ruhsal tıbbın gayesi sağlıktır ve Râzî, ruh güçlerinin sağlığını/dengesini hedefler. Bu durum kaybolursa, yani ruhun güçleri aşırıya (*ifrat ve tefrit*) kaçarsa, Râzî'nin bunların yeniden dengeye (*i'tidâl*) getirileceğine dair inancı tamdır. Bu konuda en destekleyici şey, çoğu insan tabiatından kaynaklanan arzuların bastırılması ve ruhun buna alıştırılmasıdır. Bu insana ait olan ve onu hayvanlardan üstün kılan bir özelliktir. Diğer bir deyişle, irade sayesinde bir şeyi iyice düşündükten sonra

⁷⁰ Râzî, "et-Tıbbü'r-rûhânî", 28.

⁷¹ Râzî, "et-Tıbbü'r-rûhânî", 29.

⁷² Râzî, "et-Tıbbü'r-rûhânî", 30.

yapmaktır.⁷³

Arzuları bastırmanın zorluğu, bu alışkanlık haline gelince hafifler. Özellikle tedricilik yöntemi kullanılarak basit isteklerin önüne geçilir, akıl ve düşünce gereği bazı isteklerden vazgeçilir. O zaman tutkuların çoğu terk edilir ve bu durum kişide bir ahlâki nitelik haline gelir. Böylece şehvî güç, düşünme gücünün isteklerine boyun eğme alışkanlığı kazanır. Nihayetinde bu süreç, arzuları bastırmanın, akli ve düşünceyi hâkim kılmanın sevinciyle; dahası bunu yapabildiği için insanlar onu övdükçe gelişir ve güçlenir.⁷⁴

Ruhun direncini artırmak için aklın kıymetini düşünmek, onu öfke ve arzuya bağımlı kılmanın utancından tasalanmak, kaygılanmak da arzuların baskısına karşı bir ilaçtır. Sonra da nefsânî arzunun kötülüğü, tuzakları, hileleri, hazzın sınırları, zararları hakkında söylenenleri hatırlamak gerekir.⁷⁵ Ancak belirtmek gerekir ki, tüm bu önlemlere ek olarak, insan yaşadığı hayattan daha iyi bir hayata sahip olacağına ikna olmadıkça, makul olmayan duygulardan tamamen kurtulmak mümkün değildir.⁷⁶

D. Râzî’de Ruhsal Hastalıkların Tedavisi

Ruh sağlığında önemli konulardan biri de ruhsal hastalıkların tedavisidir. Bu nedenle Râzî, *et-Tıbbu’r-rûhânî*’nin bir bölümünü söz konusu hastalıklarla mücadele konularına ayırmıştır. Râzî, ruhu hasta eden ve onu gayesinden uzaklaştıran reziletler arasında kibir, haset, gazap, yalan, cimrilik, açgözlülük, sarhoşluk, cinsel aşk, vakarsızlık, tamah, dünyevi ihtiras, üzüntü ve ölüm korkusunu sayar. Araştırmamızın bu noktasında Ebû Bekir Râzî’nin bakış açısıyla kimi ruhsal hastalıkların tedavisinden bahsetmenin uygun olacağını düşünüyoruz.

1. Kendini Beğenmişlik ve Tedavisi

Kendini beğenmişlik (*Ucb*), kişinin gerçekten layık olmadığı bir rütbeyi hak ettiğine inanması” şeklinde tanımlanır.⁷⁷ Râzî’ye göre kendini sevmek, iyiliği olduğundan fazla, kötülüğü ise olduğundan daha az göstermeye neden olur. Böylece insan en ufak bir erdeme sahip olsa bile, o erdem için hak ettiğinin üstünde övülmek ister. Bu düşünme tarzı kişide kökleştiğinde, özellikle de kendisini istediği şekilde öven bir topluluk bulunduğu, kendini beğenmişlik hali oluşur.⁷⁸

⁷³ Râzî, “*et-Tıbbü’r-rûhânî*”, 20.

⁷⁴ Râzî, “*et-Tıbbü’r-rûhânî*”, 32.

⁷⁵ Râzî, “*et-Tıbbü’r-rûhânî*”, 85.

⁷⁶ Râzî, “*et-Tıbbü’r-rûhânî*”, 92.

⁷⁷ Cürcânî, “*Ucb*”, 150.

⁷⁸ Râzî, “*et-Tıbbü’r-rûhânî*”, 47.

Kendini beğenmişlik hastalığının en tehlikeli yanlarından biri, meydana geldiği işte eksikliğe neden olmasıdır. Çünkü kendini beğenen kişi, eleştiri kabul etmediği için hareketlerini düzeltmeye çalışmaz. Başkaları kendini geliştirmeye devam ederken, o gelişmek istemez.⁷⁹ Kendini beğenmişlik başlı başına psikolojik bir hastalık olduğu gibi, kibir ve büyüklenme gibi manevi hastalığın da aslı olarak gösterilir ve dolayısıyla tedavi edilmesi gerekir.

Kendini beğenmişlikten kurtulmanın yollarından biri, davranışının değerlendirmesini bilge kişiye bırakmaktır. Kendini beğenmişliği ortadan kaldırmanın bir başka yolu, kişinin kendisini kendisinden daha düşük insanlarla karşılaştırmamasıdır. Üçüncüsü, insan hangi çevrede kendini beğenmişlik sıfatına bulaşmışsa o çevreyi terk etmelidir.⁸⁰ Bir kimse yukarıdaki hususları yaparsa, kendini beğenmişlikten kurtulur ve insanlar böyle bir kişiyi, gerçek değerini bilen kimse olarak adlandırır.⁸¹

2. Hasetlik ve Tedavisi

Haset, haset edilen kimsede bulunan maddi ve manevi imkânların haset edene geçmesini temenni etmektir.⁸² Râzî, hasedi bir hastalık, ruha ilişen büyük bir zarar ve insanı etkileyen aşağılık niteliklerden biri olarak görür ve kaynağının insanın ruhunda cimrilik ve açgözlülüğün bir araya gelmesi olduğunu belirtir. Râzî, hasedi cimrilikten daha kötü görür. Çünkü cimri, sadece kendi elinde olanın başkasının eline geçmesini istemezken, haset eden, sahip olsun ya da olmasın başkasının yararına olan hiçbir şeyi istemez. Râzî'ye göre haset haz vermediği gibi belki de ruha hüznün verdiği için ruhsal ve bedensel hastalıklara da neden olur.⁸³ Ruha verdiği zarar, ruhu uyuşturması ve düşünme gücünden yoksun bırakmasıdır. Yine hasetle birlikte ruhun başına uzun süreli üzüntü, gam ve keder gibi anormal durumlar gelir, bu nedenle haset ruhu meşgul eder, böylece faydalı olan şeylerle uğraşmak için boş zamanı kalmaz. Bedene verdiği zararına gelince; ruhta bu anormal durum ortaya çıkınca, vücut uzun süreli uykusuzluk ve yetersiz beslenmeye maruz kalır. Bunları da cildin kötüleşmesi ve mizacın bozulması takip eder.⁸⁴

Bu hastalıktan kurtulmak için haset eden kişinin içinde bir kötülük

⁷⁹ Râzî, "et-Tıbbü'r-rûhânî", 47.

⁸⁰ Kureyşi - Bûr, "Selâmeti Manevi Nefs Az-Didgâh-ı Zekeriya Râzî Der Kitâb-ı Tıbb-ı Rûhânî", 185.

⁸¹ Râzî, "et-Tıbbü'r-rûhânî", 47.

⁸² Cürcânî, "Hased", 87.

⁸³ Râzî, "et-Tıbbü'r-rûhânî", 48.

⁸⁴ Râzî, "et-Tıbbü'r-rûhânî", 51.

unsuru bulunduğuna ve kötülerin Allah'ın gazabını hak ettiğine dikkat etmesi gerekir. Cezaya müstahak olması, Allah'ın iradesine karşı davranmasından ileri gelmektedir. Haset eden, Allah'ın bağışlayıcı, cömert olduğunu ve tüm insanlar için hayır dilediğini unutmamalıdır.⁸⁵ Unutulmamalıdır ki haset insanlar arasında düşmanlık yaratır. Kıskançlıkla ezilen bir kişidir, ama tüm insanlar, kıskançlıktan zalim olandan nefret ederler. Akıllı bir insan arzularını terk edip bu gerçekler üzerinde düşünürse, yaşanacak huzurlu hayatın kendi kendine yeten bir hayat olduğunu er geç anlayacaktır.⁸⁶

3. Öfke ve Tedavisi

Öfke (*gadab*), sözlükte, kendisinden, göğüs için rahatlama hasıl olması için, kalb kanının kabarıp kaynaması (galeyanı) sırasında meydana gelen değişiklik, olarak tanımlanır.⁸⁷ Ruhun güçlerinden biri hem hayvanlarda hem de insanlarda mevcut olan gazabî güçtür. Bu gücün varlığının nedeni kendisine zarar verene karşı canlının tepki göstermesi içindir. Fakat tepki normal durumu aşar ve akli ortadan kaldıracak duruma ulaşırsa kendisine öfke duyulandan daha fazla öfkelenen kişiye zarar ve elem verir. Bu nedenle akli başında kişi bu gücün kontrol altına alınması gerektiğini bilir.⁸⁸

Râzî, öfkenin önüne geçmek için, vereceği zarar ve ziyanı göz önünde bulundurmaya, öfkelenen kişinin öfke anında içinde bulunduğu durumu hatırlamasını, öfkeliyken hiçbir şey yapmamasını, ceza anında tekebbür ve buğzdan kaçınmayı tavsiye etmektedir. Râzî, akıllı bir kimsenin kalbindeki bu manaları anlayıp nefesine uymadığı takdirde, öfkesinin ve kararlılığının dengeleneceğini ve öfkenin hem şimdiki hem de gelecekteki maddî ve psikolojik sonuçlarından korunacağını söyler.⁸⁹

4. Üzüntü ve Tedavisi

Râzî, ruha etki eden ahlâki hastalıklar arasında üzüntüyü de sayar. Sevilen bir kimsenin veya arzulanan bir nesnenin kaybı üzüntüye (gam) neden olur.⁹⁰ Hevâdan kaynaklanan bu hastalık, akli ve düşünceleri bulandırıp, bedene ve ruha acı verdiğinde mutlaka tedavi edilmelidir. Râzî üzüntü için ilki önleyici, ikincisi tedavi edici iki yöntem önermektedir: Üzüntü ruhu etkilemeden önce sakınılmalıdır.⁹¹ Şayet ruhta üzüntü hastalığı

⁸⁵ Râzî, "et-Tıbbü'r-rûhânî", 48.

⁸⁶ Râzî, "et-Tıbbü'r-rûhânî", 54.

⁸⁷ Cürcânî, "Gadab", 167.

⁸⁸ Râzî, "et-Tıbbü'r-rûhânî", 56.

⁸⁹ Râzî, "et-Tıbbü'r-rûhânî", 56.

⁹⁰ Râzî, "et-Tıbbü'r-rûhânî", 63.

⁹¹ Râzî, "et-Tıbbü'r-rûhânî", 64.

oluşmuşsa bu durumda onu tedavi etmenin en etkili yolu doğadaki oluş ve bozuluşun neden olduğu hadiseleri düşünmek, araştırmak⁹² ve bu gerçeklere uygun yaşamaktır. İnsan bunu yaparsa, kayıp ve yoksunluğun doğadaki oluş ve bozuluş yasasının bir sonucu olduğunu anlar ve elindekinin kaybına üzülme yerine, bir süreliğine de olsa ona sahip olmayı şükredilecek bir nimet görür ve şükran duyar. Bu şekilde düşünülduğünde bir şeyin kaybı o kadar da korkunç görünmez. Çünkü bu er ya da geç olması gereken bir durumdur. Sevdiği şeyin kalıcı olmasını isteyen insan, imkânsız olan bir şeyi istiyor demektir. İmkânsız dileyen insan, böylece nefesine hüznü verir, aklı terk eder ve hevâya kapılır. Üstelik hayatın devamı için gerekli olmayan şeylerin ortadan kaybolması da sonsuz kedere neden olmaz. Çünkü kaybedilen şeyin yerini ona teselli veren başka bir şey alır. Sonra da hayat musibetten önceki haline döner. Nitekim etrafa baktığımızda büyük bir sıkıntı yaşayan pek çok insanın eski normal hayatlarına dönerek hayatlarının tadını çıkardığı ve halinden memnun olduğu görülmektedir.⁹³

Sonuç

Ebû Bekir Râzî'nin ruh sağlığı konusundaki görüşlerini incelediğimiz bu araştırmada, onu ruh sağlığını bozan hastalıklı tutkuların arındırma konusunda insanlara önemli uyarılarda bulunan bir filozof olarak görmekteyiz. Filozofun ruh sağlığı konusundaki görüşleri alanın uzmanları ve soruna ilgi duyanlar için yol gösterici niteliktedir. Râzî, ruh sağlığında aklı, eylemin niteliğini belirleyen ölçüt olarak görmektedir. Râzî'ye göre, kişinin ruh sağlığına kavuşması için aklın tutkulara hâkim olması gerekir. Ona göre tutkuları kontrol altında tutmanın en önemli yolu yaratılış amacına yönelmek ve Yüce Yaratıcının doğaya koyduğu kanunları tanimasından geçer. İnsanın yaratılış amacı ise nefsin arzularına uyarak bedensel zevklerden, hissi hazlardan yararlanmak değil, ilim sahibi olmak ve adaleti uygulamaktır. Bu şekilde bir yöntem izlemek ve düşünme gücünü ulvi gayelere yönlendirmek, kişinin nefesine ve hevâsına boyun eğmemesine çare olmaktadır. Dolayısıyla filozofumuzun bu konuda ortaya koyduğu yöntemlerde düşünme gücünün büyük rolü vardır. Öte yandan bu konuda önemli olan bir diğer konu da dünyadaki hiçbir şeyin kalıcı olmadığına farkına varmaktır. Çevremizdeki her şey doğar ve ölür. Bu gerçeği kabul etmeyenlerin acı çekmesi kaçınılmazdır. Bu sebeple ölüm gerçeğini idrak etmek ve elindekiler için Yüce Yaratıcı'ya şükran duymak kederden

⁹² Antikçağda Stoacı felsefede mevcut bu anlayışı için bk. Suat Çelikkol, "Stoa Felsefesinin Temel Görüşleri Üzerine Bir İnceleme", *Bilimname* 37/1 (Nisan 2019), 1229.

⁹³ Râzî, *et-Tıbbü'r-rûhânî*, 68; Macid Fahri, *İslam Ahlâk Teorileri*, çev. Muammer İskenderoğlu - Atilla Arkan (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2016), 124.

kurtulmak için iyi bir yöntemdir. Râzî'nin ruh sağlığını bozan hastalıkların beden sağlığına tesir edecek kadar etkili olduğunu düşündüğü de görülmektedir. Râzî'yi Platon ve Galen gibi geleneğin öncülerinden ayıran en önemli nokta, seleflerinin kuramlarını mizaç teorisine dayandırırken onun ruh sağlığı teorisini içsel bir kavram olan hevâ üzerine dayandırmasıdır. İnsan sağlığını bozan hastalıkların nedeninin esasen ruhsal olduğunun iddia edildiği günümüzde, uzman danışmanlarla yapılan görüşmelerin sonucunda 'ikna' olarak uygulanan tedavi yönteminin Râzî'nin tavsiyeleri arasında yer alması dikkat çekicidir.

Hakem: Dış, Bağımsız.

Teşekkür:

-

Beyanname:

1. Özgünlük Beyanı:

Bu çalışma özgündür.

2. Yazar Katkıları:

Fikir: SÇ; **Kavramsallaştırma:** SÇ; **Literatür Taraması:** SÇ; **Veri Toplama:** -; **Veri İşleme:** -; **Analiz:** -; **Yazma - orijinal taslak:** SÇ; **Yazma - inceleme ve düzenleme:** SÇ.

3. Etik Kurul İzni:

Etik Kurul İzni gerekmemektedir.

4. Finansman/Destek:

Bu çalışma herhangi bir finansman ya da destek almamıştır.

5. Çıkar Çatışması Beyanı:

Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.

KAYNAKÇA

ADAMSON, Peter. " Abu Bakr al-Razı, The Spiritual Medicine". *The Oxford Handbook of Islamic Philosophy*. ed. Khaled el-Rouayhed-Sabine Schidtko. 63-83. New York: Oxford University Press, 2017.

ADÎ, Yahya İbn. *Tehzîbü'l-Ahlâk*. çev. Harun Kuşlu. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013.

AKARSU, Bedia. *Ahlak Öğretileri*. İstanbul: Remzi Kitapevi, 1982.

ANKASA, Refika. *Galenos, Ebu Bekir er-Râzî ve Farabi'de Psikoloji-Ahlak İlişkisi*. İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler

Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.

- ARİSTOTELES. *Nikomakhos'a Etik*. çev. Saffet Babür. Ankara: Aytaç, 1997.
- AYDIN, İ. Hakkı. "Ebu Bekir Razi'de Beş Ezeli İlke". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2001),107-144.
- BAYRAKTAR, Mehmet. "The Spiritual Medicine of the Early Muslims". *The Islamic Quarterly*, (1985), 1-28.
- BELHÎ, Ebû Zeyd. *Mesâlihu'l-Ebdân ve'l-Enfus*. çev. Nail Okuyucu-Zahit Tiryaki. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Başkanlığı, 2012.
- BİRCAN, H. Hüseyin. "Ahlak: Mutluluk ve Erdem". *İslam Felsefesi: Tarih ve Problemler*. ed. M. Cüneyt Kaya. 655-684. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2011.
- BÛR, Mariye Sayed. K-AHMED, Ali. "Selameti Manevi Nefs Az Didgâh-ı Zekeriya Râzî Der Kitab-ı Tıbb-ı Rûhânî". *Pajooresh-i Ahlâki*, (2017), 67-88.
- CÛRCANİ, S. Şerif. *Kitabü't-Tarifât: Arapça Türkçe Terimler Sözlüğü*, çev. Arif Erkan. İstanbul: Bahar Yayınları, 1997.
- ÇAĞRICI, Mustafa. Kindî'nin Def'ul Ahzan Adlı Risâlesi, Kaynakları ve Tesirleri. *Marmara İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (1995), 221-241.
- ÇAĞRICI, Mustafa. "Tıbb-ı Rûhânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 41/ 88-89. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- ÇELİKKOL, Suat. "Tabiatçı Filozof Zekeriya er-Razi ve Dehri Filozof İbn Ravendi". *İslam Felsefesi*. ed. İrfan Görkaş-Kamil Sarıtaş. 101-119. İstanbul: Lisans Yayıncılık, 2023.
- ÇELİKKOL, Suat. "Stoa Felsefesinin Temel Görüşleri Üzerine Bir İnceleme". *Bilimname*, (2019), 1225-1245.
- DRUART, T. Anne. "The Ethics of al-Razi (865-925?)". *Medieval Philosophy & Theology*, (1997), 47-71.
- EFLATUN. *Timaios*. çev. Erol Güney- Lütü Ay. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997.
- FAHRİ, Macit. *İslâm Ahlâk Teorileri*. çev. Atilla Arıkan-Muammer İskenderoğlu. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2016.
- FÂRÂBÎ. *Fusûlü'l-Medenî*. çev. Hanifi Özcan. İstanbul: İfav Yayınları, 2005.
- HÂZİK, Doktor. "Hıfz-ı Sıhhat ve Tababet-i Ruhıyye". *Sırat-ı Müstakim*, (1910), 344-345.
- İbn HAZM. *Risâletü'l-Merâtibü'l-Ulûm*. Beyrut: Müessesetü'l-Ulûm ve'n-Neşr,

1983.

İbn MİSKEVEYH. *Tehzîbü'l-Ahlâk ve Tathîru'l-A'râk*. Beyrut: Dâr Mektebetü'l-Hayat, 1970.

İZMİRLİ, İ. Hakkı. "Şeyhü'l-Etibbâ: Ebû Bekir Muhammed b. Zekeriyya er-Râzî". *Darülfunun İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, (1925), 151-165.

KARAMAN, Hüseyin. *Muhammed İbn Zekeriya er-Razi'de Ahlak Felsefesi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002.

KARAMAN, Hüseyin. "Abu Bakr al-Razî (Rhazes) And Medical Ethics". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2011), 77-87.

KAYA, Mahmut. "Ünlü Hekim-Filozof Ebu Bekr er-Râzî". *Felsefe Arkivi*, (1987), 227-246.

KAYA, Mahmut. "Ebû Bekir er-Râzî ile Ebû Hâtim er-Râzî Arasında Geçen Tartışma". *İslam Tetkikleri Dergisi*, (1995), 1-27.

KAYA, Mahmut. "Râzî, Ebû Bekir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 34/ 479-485. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

KENAN, Seyfi. "Ebu Bekir Zekeriya er-Râzî'nin et-Tıbbu'r-Ruhâni'sinde Davranış Bozuklukları ve Islahı". *Tıp Tarihi Araştırmaları: History of Medicine Studies*. ed. Hüsrev Hatemi-Aykut Kazancıgil. 73-183. İstanbul: İşaret Yayınları, 1999.

KIYAK, Bilge S. - ÖZKAN, Hacer E. "İslam Felsefesi". *Felsefe ve Din Bilimlerinde Genel Akademik Eğilim*. ed. Rukiye Aysun İnan. 337-426. Ankara: Sonçağ Akademi, 2022.

KİNDÎ. *Felsefi Risaleler*. çev. Mahmut Kaya. İstanbul: Klasik, 2014.

KUŞLU, Harun-AYDIN, Metin. "Galen Düşüncesinde Mizacın Ahlâka Tesiri". *İslam Düşüncesinde Mizaç Teorileri*. ed. M. Zahit Tiryaki-Kübra Bilgin Tiryaki. 9-29. İstanbul: Nobel-İlem Kitaplığı, 2016.

KUTLUER, İlhan. "Belhî, Ebû Zeyd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 5/ 412-414. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

LAERTOIOS, Diogenes. *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*. çev. Candan Şentuna. İstanbul: Yapıkredi, 2013.

OKAY, Erdoğan. *Platon ve İbn Sina'da Sağlık Kavramı*. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

PAKALIN, M. Zeki. *Osmanlı Tarih ve Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü III*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993.

PLATON. *Gorgias*. çev. Mehmet Rıfat- Sevim Rıfat, İstanbul: Türkiye İş

bankası Kültür Yayınları, 1999.

PLATON. *Devlet*. çev. Neval Akbıyık- Serdar Taşçı. İstanbul: Metropol, 2002.

RÂZÎ, Ebû Bekir. *Resâil felsefiyye nşr. P. Kraus*. Kahire: Câmîatü Fuad el-Evvel, 1939.

RÂZÎ, Ebû Bekir. *Felsefe Risaleleri*. çev Mahmut Kaya. İstanbul: Türkiye Yazma Eserleri Kurumu Başkanlığı, 2016.

SARUHAN, M. Selim. *İslam Filozofları ile Ruhsal Tıp*. Ankara: Fecr Yayınları, 2021.

ŞENEL, Cahid. "İslam Ahlak Felsefesi Literatürü Açısından 'et-Tıbbü'r-Rûhânî' Geleneğinden Söz Edilebilir mi?", *İslam Ahlak Literatürü Ekoller ve Problemler*, ed. Ömer Türker-Kübra Bilgin Tiryaki. 199-217. İstanbul: Nobel Yayın Dağıtım, 2016.

TAHİR, A. Hadi. "Abu Bakr al-Razî Mind and Ethics: A philosophical and Analytical Study", *Adab al Basra*, (2021), 247-296.

TEHANEVÎ, M. Ali. *Keşşafî Istılahati'l Funun ve'l Ulum, nşr. Muhammed Ali Baydoun 3. Cilt*. Beyrut: Darü'l Kütübi'l İlmiyye, 2006.

EBÛ BEKİR RÂZÎ ON SPIRITUAL HEALTH: IMPORTANCE OF THE MIND

 Suat ÇELİKKOL^a

Extended Abstract

This essay aims to cover the meaning of spiritual health, the importance of the mind in spiritual health and an overall definition of diseases that threaten the spiritual health by following Râzî's viewpoints. Ebû Bekir Muhammed b. Zekeriya Râzî (865-926) is regarded as one of the greatest Islamic physicians. Râzî has approximately two hundred works in the fields of medicine, philosophy, chemistry, mathematics, logic, metaphysics, and ethics. Râzî's most notable works on philosophy of ethics are '*es-Siretü'l-Felsefiyye*' and '*et-Tibbu'r-rûhânî*' which is significant for spiritual health.

Râzî is regarded as one of the philosophers who has indicated the significance of the mind in spiritual health. The philosophers have defined spiritual health as the superiority of the mind to wrath and lust, the other forces of the spirit. Spiritual health means the preservation of the soul from moral defects and diseases. To be spiritually healthy depends on the proper processing of the mind and the controlling of the spirit's other forces. The ability of managing other forces of the mind signifies order, stability, soundness, and health for the spirit. The inability of dominating the spirit and controlling one's actions is not only regarded as a defect of the spiritual but also a disease of it. To be submissive to the mind, suppress and limit the lust constitutes spiritual health while pursuing earthly pleasures and sensations which soon prove to morph into suffering and sorrow is a sign of an unhealthy spirit.

The significance of the mind is apparent, particularly in preservation of health and defense of spirit against diseases in Râzî's works which can be regarded as guidance for suppressing one's urges. Well, what is the mind's part in suppressing one's urges for preservation of spiritual health? Râzî

---

^a Asst. Prof., Erzincan University, suatcelikkoll@hotmail.com

advocates for the acquiring of spiritual health through temperance, as it is with physical health. To achieve that, it will be appropriate to embrace certain practices which will secure the best consequences in the long run. This means renouncing momentary pleasures. To commit an act without considering the possible outcomes means a lack of healthy spirit. Restraining his urges by contemplating the consequences is a wise man's concern.

The spiritual health is conserved through the stabilizing of the forces of the spirit according to Râzî. Râzî has similar ideas to Platon in that sense. The tripartite theory of soul is phrased through Platon's terms. Râzî states that there are three types of spirit: One that thinks, one that rages, one that desires. The spirits that rage and desire are created for the spirit that thinks. Platon teaches that the main purpose of the spiritual treatment is to maintain the balance of the soul through steering clear of extravagance and parsimony.

The treatment of spiritual wishes is also an essential matter when it comes to spiritual health. Râzî regard sorrow as one of the diseases that sickens the soul and street it away from its objective. The loss of a loved one or somethings desired causes sorrow. This disease must be cured when it troubles the mind and causes agony. According to Râzî, the most efficient way of getting over this sorrow would be to question the creation and extinction in nature and to live abiding by these truths. To do that would be to accept loss and deprivation as part of the way of nature. Instead of grieving for the loss of something we loved, we feel gratitude for having had the privilege of having it in our life, even for a certain amount of time. This way of thinking makes our loss feel less dreadful. We recognize it as something that's bound to happen eventually. One who hopes the things he loves to be permanent wishes for the impossible.

This essay recognizes Ebu Bekir Râzî as a philosopher who has warned people about unhealthy desires that spoil their spiritual health. His views on spiritual health are instructive for experts in the fields and those interested in the matter. As a result, we can conclude that Râzî has given prescription that still stand today in the protection and treatment of spiritual health.

Keywords: Islamic Philosophy, Ethics, Ebû Bekir Râzî, Spiritual Medicine, Spiritual Diseases.

Peer-review: External, Independent.

Acknowledgements:

-

Declarations:

1. Statement of Originality:

This work is original.

2. Author Contributions:

Concept: SÇ; **Conceptualization:** SÇ; **Literature Search:** SÇ; **Data Collection:** -; **Data Processing:** -; **Analysis:** -; **Writing – original draft:** SÇ; **Writing – review & editing:** SÇ.

3. Ethics approval:

Not applicable.

4. Funding/Support:

This work has not received any funding or support.

5. Competing interests:

The author declares no competing interests.

